

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2023

жылғы 14 наурыздағы №122 қаулысы. Қырғызстан Әділет министрлігі.
URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/11893?cl=ru-ru>

3. Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 25 шілдедегі N 154 Жарлығымен бекітілген. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. 64 б. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U060000154>

4. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>

5. Ахиезер, А.С. Социологиялық анықтамалық / А.С. Ахиезер. – Киев: Наук. думка, 1990. – 311 б.

6. А.И.Соловьев. Мемлекеттің үш бұлты – азаматтық қоғамның үш стратегиясы / А.И. Соловьев // Полис. –1996. – №6. – 29-38 б.

7. А.Ш.Таштанова. Қырғыздардың құқықтық мәдениетін өзгерту: философиялық талдау: фгк ... дисс. автореф.: 09.12.11 /А.Таштанова. – Бішкек, 2011. – 24 б.

КӘСІПОРЫНДАҒЫ DAҒDAPЫCҚA ҚAPCЫ BACҚAPUDЫҢ TEOPИЯЛЫҚ ACПEKTІЛEPІ

Утарбай Тәңірберген Умирзақұлы
tanirbergenutarbay@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Экономика факультетінің 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі – Молдакенова Еркежан Көксегеновна.

"Дағдарысты басқару" терминінің пайда болуы ҚР экономикасын реформалаудың басталуымен және банкроттық алдында тұрған көптеген кәсіпорындардың пайда болуымен тығыз байланысты. Нарықтық экономиканың шарттары кейбір кәсіпорындардың сәтсіздігі қалыпты жағдай болып табылады. Экономикалық механизмдер арқылы нарық сыртқы жағдайларға бейімделе алмайтын және қалыпты жұмыс істей алмайтын тиімсіз қатысушыларды алып тастайды. Сондықтан дағдарысқа қарсы басқару шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметінде маңызды рөл атқарады, ол кәсіпорынның дамуының барлық кезеңдеріне әсер ететін және дағдарыстық жағдайлардан шығуға да, оларды уақтылы болжауға да бағытталған шаралар кешенін қамтиды. Мысалы Қаржылық тұрақтылық нарықтық экономика жағдайында кәсіпорынның қаржылық-экономикалық қызметінің маңызды сипаттамасы болып табылады. Шаруашылық жүргізуші субъектінің үздіксіз жұмыс істеуі қаржылық мүмкіндіктер мен тәуекелдерді уақтылы бағалауға байланысты. Кәсіпорын банкроттықтың алдында тұрғанда дағдарыстық құбылыстарды алдын-ала алдын-алу әрдайым мүмкін бола бермейді. Мұндай жағдайларда банкроттық тәуекелін төмендетуге және жағдайды тұрақтандыруға мүмкіндік беретін дағдарысқа қарсы басқаруды дереу енгізу талап етіледі [1]. Немесе, кәсіпорын өзінің қаржылық тұрақтылығын жоғалтып, банкроттардың қатарына кіруі мүмкін. ҚР Қаржы Министрлігінің хабарлауы бойынша соңғы 5 жылда банкроттыққа ұшыраған кәсіпорындардың көбеюі қарқынды жүруде.

Қазақстандағы банкроттығы жарияланған кәсіпорындардың саны:

Жылдар	2018	2019	2020	2021	2022
Кәсіпорындардың саны	2566	2793	3360	3680	3840

Кестеде көрсетілген кәсіпорындардың банкроттығының негізгі себебі әртүрлі болуы мүмкін мысалы: тепе-теңдігі бұзылған ақша-несие және бюджет-салық саясаты, монополия, жұмыссыздықтың өсуі және бәсекелестік [2].

Антикризистік басқару әдістерінің түрлері

Диагностика

Профилактика шараларын жасау немесе дағдарысқа алып келуі мүмкін барлық мәселелердің түйінін шешу. Әдетте бұл кезеңде кәсіпорын қалыпты жұмыс жасап тұрады.

Дағдарыс алдында

Қаржылық жағдаймен кәсіпорын өнімінің төмен өтімділігі байқалады. Мәселені шешу үшін тұрақты қаржы жүйесін құру қажет және сырттан инвестиция тартуға болады.

Дағдарыс кезінде

Мәселені шешу үшін конкурстық өндіріске немес қайтадан ұйымдастыруға жүгінген жөн болады.

1 кестедегі ақпараттарға сүйене отырып айтатын болсақ егер кәсіпорын қазірдің өзінде дағдарыс жағдайында болса, онда дағдарысты басқарудың бастапқы кезеңінде қаржы-шаруашылық қызметті талдау арқылы қаржы қаражатының жетіспеушілігін тудырған себептер анықталады. Дағдарысты басқару келесі негізгі кезеңдердің көмегімен жүзеге асырылады:

1. Дағдарыс құбылыстарының факторлары мен белгілерін анықтау.
2. Дағдарыс факторларын бағалау.
3. Дағдарысты басқару әдістерін әзірлеу және анықтау.
4. Дағдарысты басқару әдістерін енгізу.
5. Дағдарысты басқару әдістерін іске асыруды бақылау. [3].

Дағдарысты басқару дағдарыстық жағдайларды анықтау және алдын-алу сияқты міндеттерді шешетін дағдарысты басқарумен айналысады; шаруашылық жүргізуші субъектінің бар қарыздарын өтеу; қызметкерлер, мемлекет, акционерлер және несие берушілер алдында төлем қабілеттілігін қалпына келтіру; ресурстарды үнемді пайдалану; сатып алу жүйесін ұтымды ету; экономикалық тұрақтылық пен нарықтағы позицияларды қалпына келтіру; салдарын жою; дағдарыстан кейінгі қызметті ұйымдастыру. Дағдарысты басқаруды енгізудің тиімділігі менеджменттің алдына қойылған мақсаттарға жұмсалған ресурстармен салыстыру дәрежесімен анықталады. Дағдарысты басқарудың тиімділігін анықтайтын негізгі факторларға мыналар жатады (2 кесте): басқарудағы кәсібилік; қолданылатын әдістеме, тәуекелді шешімдер қабылдау қабілеті; Қаржы-шаруашылық қызметті жүргізілетін талдау; мониторинг және болжау; корпоративтілік, ұйымның мақсаттарын түсіну және қабылдау; көшбасшылық; жеделдік пен икемділік; адами фактор. Дағдарысты басқарудың тиімсіздігі белгілі бір жағдайларда қажет емес қосымша шығындарға ғана емес, сонымен қатар кәсіби емес менеджмент есебінен барлық проблемаларды ушықтыруы мүмкін. Сондықтан дағдарысты басқаруға жүгіну туралы шешім қабылдаған кезде барлық тәуекелдер мен шығындарды ескеру, оны жүзеге асырудан күтілетін әсерін міндетті түрде анықтау қажет.

Кәсіпорынды дағдарысты басқаруға жүгінуге итермелеген себептерге байланысты белгілі бір жағдайды шешуге ықпал ететін бірқатар әдістер бар. Дағдарысты басқару

әдістері дағдарысты алдын-ала диагностикалаудан бастап оны жеңу және жою әдістеріне дейінгі іс-шаралар кешенін қамтиды. Кәсіпорындағы дағдарысты диагностикалау-бұл қаржылық қызметтің теріс көрсеткіштерін тудырған басқару жүйесіндегі проблемаларды анықтауға бағытталған әдістер жиынтығы. Қолданыстағы параметрлердің бастапқыда берілгеннен ауытқуы анықталады. Содан кейін ұйымның жұмысына баға беріледі [4].

Келесі әдістер тобы-бұл кәсіпорындағы дағдарысты жеңу әдістері. Бұл қаржылық; тактикалық; стратегиялық; төлем қабілеттілігі дағдарысы және басқалар сияқты дағдарыстарды жеңуді қамтитын үлкен топ. Қаржылық дағдарыс ақша тапшылығынан, мерзімі өткен кредиторлық берешектің өсуінен, сату көлемінің төмендеуінен және басқа да қолайсыз факторлардан көрінеді. Қаржылық дағдарыс жағдайында кәсіпорынды басқару шығындардың барлық баптарын азайтуға, ақша қаражаттарының түсуін арттыруға және қарыздарды өтеуге бағытталуы керек. Ол үшін басқарудың келесі әдістері қолданылады: инновацияларды енгізу; ұйымдық құрылымды оңтайландыру; сауда маркасын орналастыру; бәсекеге қабілеттілікті арттыру; шығарылатын өнімнің сапасын жақсарту; баға саясатын өзгерту және т.б

Дағдарысты басқарудың негізгі міндеті-кәсіпорынның қысқа мерзімді міндеттемелерін өтеу үшін қажетті қаражатты дереу іздеу. Мұндай нәтижеге: кәсіпорынның өндірістік емес негізгі құралдарын сату; үшінші тұлғаларға ұзақ мерзімді немесе мерзімі өткен дебиторлық берешекті сату; сот арқылы берешекті өндіріп алу; қысқа мерзімді берешекті ұзақ мерзімді берешекке ауыстыру арқылы қол жеткізуге болады. Сондай-ақ, ақшалай қаражатты ұлғайту шығындарды азайтуға мүмкіндік береді. Шығындарды азайту әдістеріне мыналар жатады: шығындарды бақылау және жіктеу; шығындардың пайда болу көздерін талдау; шығындарды азайту бойынша іс-шаралар жүргізу, алынған әсерді бағалау. Шығындарды азайту жөніндегі қызметтің негізгі бағыттары: еңбекақы және жалақы қорын оңтайландыру; жаңа жеткізушілерді іздеу, жеткізу шарттарын қайта қарау, акциялар мен жеңілдіктерді пайдалану, арзан компоненттерге көшу, ресурстарды үнемдейтін технологияларды енгізу арқылы шикізат пен материалдарға шығындарды азайту. Бұдан басқа, қосымша ақшалай қаражатты жинақтау Жабдықтарды жөндеуге және қызмет көрсетуге байланысты шығындарды, жарнамаға, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға шығындарды азайтуға мүмкіндік береді. [5]

Қорытынды:

Негізгі белгілері байқалмайынша дағдарыстың алдын алу мүмкін емес. Дағдарыстың кәсіпорын қызметіне тигізетін үлкен әсерін ескерсек кез-келген мәселені пайда болу кезеңінде де алдын-алу тиімдірек саналады. Яғни дағдарысты басқару ұйымның қаржылық жағдайын жақсартуға және оны дағдарыстық жағдайдан шығаруға ғана емес, сонымен қатар дағдарыстық құбылыстарды алдын-ала болжауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Арутюнов Ю.А. Антикризисное управление: учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 417 с.
2. <https://lsm.kz/v-kazahstane-vyroslo-chislo-bankrotov> 13.03.2023ж
3. Гореликов К.А. Антикризисное управление: учебник для бакалавров.
4. Зуб А.Т. Антикризисное управление: учебник. Люберцы: Юрайт, 2016.
5. Коротков Э.М. Антикризисное управление: учебник для бакалавров.